

НЕДЕРЖАВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Дорофєєва В. І.,
*аспірантка кафедри конституційного права та
порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Демократія, в якості успішного прикладу політичного режиму, повинна створювати можливості для громадян впливати на прийняття рішень у державі та брати на себе відповідальність за суспільно-політичне життя країни. Сприяння громадській активності, в тому числі шляхом вироблення прозорого та зрозумілого законодавства щодо функціонування інституту громадських об'єднань – одна з головних задач держави.

Як справедливо відмічає І. Кондратенко: «Поняття громадянського суспільства невіддільне від сучасного розуміння демократії. Демократичний режим – це не лише чесні вибори, формальні процедури і взаємний контроль органів влади та політиків. Це ще й можливість вільної реалізації інтересів громадян, розвитку їхнього потенціалу та ефективного впливу на посадовців»¹.

Громадянське суспільство, являючи собою комплексну систему інститутів та взаємовідносин особи та влади складається з таких елементів як: громадська думка, громадянська позиція, незалежні засоби масової інформації, пріоритет прав людини перед інтересами держави, прозора та справедлива судова система, недержавні організації, які представляють інтереси найрізноманітніших категорій осіб, тощо.

Недержані організації, які виражають волю громадян, в цьому переліку є одними з елементів демократичної та правової держави. Поняття «громадянського суспільства» отримало свій початок в працях стародавніх філософів про державу, особу та суспільство, зокрема у трудах Платона та Аристотеля.

Платон і Аристотель виходили із того, що суспільне життя без держави, без встановлюваного і підтримуваного нею порядку не обіцяє нічого доброго громадянам. З наявністю держави Аристотель пов'язував можливість функціонування права, а останнє, на його думку, було

¹ Кондратенко І. Громадянське суспільство та його вороги / І. Кондратенко // Український тиждень. – 2012. – № 13. – С. 12 – 15., с. 12

мірилом справедливості й регулюючою нормою політичного спілкування¹.

Більш конкретного розвитку ідея відокремлення особистого від державного дістала в епоху Відродження, завдяки таким вченим як Г. Гегель, Дж. Локк, Т. Гоббс, Т. Мор, Н. Макіавеллі та інші.

Георг Гегель розглядав громадянське суспільство як феномен, який не залежить від державної політики та ґрунтується на приватній власності, відносинах всередині різних соціальних груп, майнових відносинах².

Також саме Гегелю ми завдячуємо визначенням про те, що громадянське суспільство це в певному роді форма вираження індивідуальної свободи особи. І в цьому випадку індивід набуває свободи в тій мірі, в якій мірі він може впливати на суспільне життя через власний вибір.

Повертаючись до розуміння громадянського суспільства в контексті демократичного режиму, варто згадати Джона Локка, який зазначав, що реальне задоволення та реалізація інтересів громадян неможлива, наприклад, в форматі абсолютної монархії. При цьому Локк вважав «природнім суспільство» таке суспільство, де усі рівні та свободні, на відміну від песимістичної теорії Гоббса, який визначав цей стан, як стан війни «усіх проти всіх».

Томас Гоббс дотримувався думки, що саме держава створює громадянське суспільство, встановлюючи правовий порядок взаємодії між його членами, приборкуючи таким чином «природне суспільство», яке вчений вважав апоріє таким, всередині якого люди чинитимуть шкоду один одному³. Також варто зазначати, що саме Гоббс вперше вносить у поняття «громадянського суспільства» можливість об'єднання громадян у добровільні групи, які згуртовані загальною справою або інтересами. Можна стверджувати, що саме Гоббс, на відміну від своїх попередників, які ототожнювали владу та громадянське суспільство, вперше відокремив їх та визначив їхній «позадержавний» стан.

Вже пізніше соціал-утопічні філософи Т. Кампанелла і Т. Мор втілювали у своїх працях ідею про те, що лише антидержавна опозиція може бути реальною основою громадянського суспільства. Усе свідчить про

¹ Лотюк О. С. Громадянське суспільство як філософсько-політична ідея / О. С. Лотюк // Європейські перспективи. - 2014. - № 3. - С. 61-68., с. 62

² Пашков А.С. Громадянське суспільство й держава: проблема взаємодії // Практична філософія. Науковий журнал. – 2004. – №3. – с.78-83

³ Лаба О. Ідейні цінності в правових принципах громадянського суспільства: історико-правовий аналіз / О. Лаба // Історико-правовий часопис. - 2015. - № 2. - С. 29-36., с. 32

те, що незалежність громадянського суспільства від державної влади – є однією з його головних ознак. Ще далі у своїх роздумах про ознаки громадянського суспільства пішов Шарль Монтеск'є, визнаючи громадянську ідею та інтереси вищими за державні¹.

Вніс свій вклад в еволюцію розуміння громадянського суспільства і Карл Маркс. Він визначав «громадянське суспільство» як інститут, який має можливість репрезентувати інтереси усіх суспільних класів, тоді як держава за Марксом – це влада лише одного, панівного класу.

Таким чином, ми можемо виділити дві головні ознаки громадянського суспільства – відокремленість від усього державного, недержавний характер діяльності, тобто такий, який не послуговує задоволенню цілей та інтересів держави; а другий – організованість та спільний характер існування та, головним чином, втілення у життя індивідуальних інтересів осіб.

Вже сьогодні до громадянського суспільства пред'являються досить високі вимоги, які включають юридичний, політичний, соціальний, моральний та інші аспекти. І тут головна роль у реальному забезпеченні громадянського суспільства сучасної держави дістається недержавним організаціям – як найважливішому інституту, за допомогою якого індивід може задовольняти свої інтереси спільно із тими, хто також поділяє їх. Але ми не нівелюємо і погляди філософів епохи Відродження, які поряд із можливістю суспільства організовано впливати на державу, також акцентували увагу на відповідальності, яку бере на себе кожне окреме недержавне утворення (спільнота, група, асоціація, організація) в процесі реалізації власних цілей.

Феномен недержавних організацій впливає з громадянської активності, яка і має на меті вплив на державно-політичні рішення. При цьому, говорячи про недержавні організації як елемент громадянського суспільства ми наголошуємо на рівні активності індивіда в суспільному житті. Адже тут вже недостатньо бути законослухняним громадянином, який не порушує закріплені правила, а треба проявити ініціативність та мобілізуватися з іншими індивідами навколо спільної мети. Тобто, в залежності від участі в громадських рухах та об'єднаннях ми можемо судити про рівень громадянської активності особи.

В сучасних демократичних та правових державах одним з головних елементів громадянського суспільства є об'єднання, як охоплюють усі сфери життя: професійні, правозахисні, релігійні, спортивні, творчі, тощо.

¹ Лотюк О. С. Громадянське суспільство як філософсько-політична ідея / О. С. Лотюк // Європейські перспективи. - 2014. - № 3. - С. 61-68., с. 63

Л. Г. Лисенко зазначає, що на інститути громадянського суспільства в розвинених демократичних країнах припадає лівова частка нових ідей, які виникають в суспільстві, організація громадянської взаємодії, знаходження нових шляхів розвитку суспільства, взаємодія з державою та бізнесом для ефективного й прозорого вирішення нагальних проблем, виконання соціальних функцій¹.

Основні ознаки недержавних об'єднань наступні: неурядовий характер організації, добровільність, неприбутковість, наявність внутрішнього самоуправління, легітимність, суспільна корисність.

Через інститут недержавних організацій громадянське суспільство має змогу досягати таких важливих у побудові демократичного суспільства цілей: противага можливим спробам узурпації влади однією політичною силою чи формуванням; реалізація невід'ємних прав людини і громадянина через механізм самоорганізації; сприяння громадянській активності та орієнтування громадськості на «суспільно корисні» справи. Втім, питання суспільної користь можна вважати досить дискусійним та в деякій мірі філософською категорією.

В. Д. Новохацький виокремлює ряд істотних ознак громадянського суспільства, що дозволяють дати йому якісну характеристику, серед яких в тому числі і суспільна користь, і сумлінна конкуренція. Також дослідник акцентує увагу на тому, що до якісних ознак можна віднести можливість забезпечити соціальну захищеність громадян, гідне життя і розвиток людини. Вчений додає, що таке суспільство має бути побудоване на основі принципів самоврядування і саморегулювання, вільної ініціативи громадян і їхніх колективів і відображати принципи свободи і демократії².

В даній доповіді ми візьмемо за основу визначення суспільної користі неурядових організацій в процесі їх співпраці із державними органами та отримання підтримки від влади. Але варто зазначити, що не завжди дослідники визначають суспільну користь через таку призму, іноді головним фактором стає ставлення організацій до влади та наяв-

¹ Лисенко Л.Г. Деякі аспекти розвитку громадянського суспільства в Україні/Л.Г.Лисенко.- Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти: сб. наукових праць / за заг. ред. к.філос.н. Журби М.А. - Частина II.- Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2012.-С.43-49, с. 48

² Новохацький В.Д. Неурядові організації як фактор розбудови громадського суспільства в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 / В.Д. Новохацький / Дніпропетровський національний ун-т. — Дніпропетровськ, 2005. — 18 с., с. 10

ність опозиційного механізму реагування на певну узурпацію влади в державі.

Європейська практика підтримки громадських організацій з боку держави базується на принципі рівноправних партнерів у процесі побудови свідомого демократичного суспільства. Проявом такої політики є створення ефективної системи надання державної допомоги неурядовим організаціям. Масштаби такої допомоги можуть бути різними в залежності від країни.

Основний механізм допомоги та взаємодії – національна нормативна база. Документи, що визначають політику співпраці, характерні для певного етапу розвитку взаємин між державою і організаціями громадянського суспільства. У них відображена позиція державної влади (уряду, парламент, інститутів ЄС) щодо ролі громадянського суспільства та закладена основа майбутньої конструктивної взаємодії з організаціями третього сектора¹.

Загалом критерій суспільної користі діяльності неурядової організації буде залежати від поєднання двох факторів: 1) діяльність організації спрямована на благо великої групи, усього суспільства або в інтересах особливих категорій осіб, які потребують допомоги; 2) підтримка з боку держави, яка може проявлятися напряду або опосередковано. Механізм державної підтримки суспільно-корисних організацій залежить від національної нормативно-правової бази, яка визначає ті неурядові організації, які мають право на таку підтримку. У разі відсутності прямого механізму визначення способу державної підтримки (податкові пільги, гранти, субсидії, конкурсні закупівлі, тощо) фінансова допомога з боку держави у більшості країн визначається через кореляцію діяльності неурядових організацій та її позитивного впливу на здійснювану державою політику.

Серед міжнародних практик фінансування третього сектора успішним є механізм оподаткування доходу залежно від його признання. За цією схемою, будь-який дохід, що використовується в статутних або суспільно корисних цілях, звільняється від податку, а всі інші доходи оподатковуються². Якщо досліджувати поняття суспільної користі недержавних організацій в Україні, то ми можемо зіткнутися

¹ Государство и гражданское общество: практика эффективного взаимодействия. Международный опыт : сб. ст. и док. / сост. Е. Б. Тонкачёва, Г. Б. Черепок. — Минск : ФУАинформ, — 2009. — 266 с., с.32

² Національні та міжнародні механізми фінансування громадянського суспільства. Міжнародні заходи зміцнення довіри між державою та громадянським суспільством. – К.: Фенікс, 2011.– 336 с., с. 146

з дуже цікавим нормативним актом, а саме – з постановою Кабінету міністрів України «Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги». Як зазначає голова правління Комітету виборців України Ігор Попов, у міжнародних організаціях, іноземних державах, з одного боку, і в українській владі, з іншого, завжди існували розбіжності щодо розуміння того, що ж таке суспільна користь для України.

Взгаданий вище Постанові Кабінету Міністрів України визначено, що кожна програма міжнародної технічної допомоги повинна мати українського бенефіціарія – державний орган. І. Попов акцентує увагу на тій проблемі, що в такому випадку лише держава може визначати, що є суспільно корисним для України, та, цілком логічно, задається питанням: «Не дивлячись на те, що Уряд має певне відношення до волевиявлення всіх громадян під час виборів, а громадські організації представляють лише частину суспільства, якщо громадська організація зареєстрована згідно із законом, проводить свою статутну діяльність, чому ж вона не може залучити для цього міжнародну технічну допомогу?»¹

На нашу думку комплексну відповідь на це питання можна отримати шляхом моніторингу законодавства, яке стосується недержавних організацій, наближення його до сучасних реалій та гармонізації усієї нормативної бази між собою. Втім, В. Горелов пропонує в такому випадку удосконалити механізми податкового стимулювання діяльності інститутів громадянського суспільства шляхом запровадження європейських стандартів у визначенні податкового режиму для них. Дослідник вважає, і ми цілком поділяємо цю думку, що доцільно також розглянути можливість впровадження статусу суспільно корисних організацій, що може служити основою для створення декількох податкових стимулів².

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства Ленгер Я. І.

¹ Попов І. Кому потрібні громадські організації в Україні? [Електронний ресурс] / Ігор Попов // Українська правда. – 2002. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2002/06/20/2989441/>.

² Горелов Д. «Державне фінансування громадських організацій: зарубіжний досвід та рекомендації щодо впровадження в Україні». Аналітична записка [Електронний ресурс] / Д. Горелов // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.niss.gov.ua/articles/811/>.